

У Росії смерть пахла інакше, ніж в Африці. В Африці, під шаленим обстрілом англійців, мертвим теж доводилося довго лежати на нейтральній смузі, чекаючи, поки їх поховають, але сонце робило своє. Нічний вітер приносив солодкуватий і важкий запах — мерців розпирало газами; наче привиди, зводились вони у світлі чужих зірок, немов знову збиралися піти в бій — мовчки, без надії, наодинці. Але вже перед світанком вони всихали і, неймовірно зморені, припадали до землі, немовби хотіли заритися в неї. І коли потім їх знаходили, більшість із них були легесенькі й висхлі, а від деяких через тиждень залишались хіба що скелети, котрі потріскували кістками у тепер завеликих мундирах. Це була суха смерть, у пісках на сонці та вітрі. У Росії смерть була липка та смердюча.

Дощ сіявся кілька днів. Сніг розставав. А ще місяць тому намети сягали людського зросту. Розбите село, що складалось на перший погляд із самих лише спалених дахів, щодня збільшувалося в розмірах — у міру того, як меншало снігу. Спочатку з-під нього визирнули віконні рами, за кілька ночей з'явилися двері, згодом — східці ганків, що спускалися прямо в брудно-білу кашу. Сніг усе танув і танув, і з-під нього з'явилися мертві. Вони лежали тут уже давно. Село безліч разів переходило з рук до рук — у листопаді, грудні, січні й тепер, у квітні. Його займали й залишали, залишали і знову займали, а завірюха так замітала вбитих, що нерідко через кілька годин санітари вже не могли їх розшукати. І мало не щодня біла ковдра знову вкривала руїни, немов та сестра-жалібниця, що застилає білим простирадлом закривалене ліжко.

Спершу показалися забиті в січні. Вони лежали зверху й проступили вже на початку квітня, невдовзі після того, як почав танути сніг. Тіла закам'яніли на морозі, обличчя здавалися виліпленими із сірого воску.

Їх скидали в могилу, мов колоди. На узвишші, біля села, де снігу було менше, його розгорнули та продовбали мерзлу землю. Це була важка робота.

У забитих у грудні виявлялася зброя, яка належала забитим у січні, — гвинтівки і гранати вгрузали в сніг швидше, ніж тіла; інколи знаходили й каски. У цих трупів було легше зрізати розпізнавальні знаки під мундирями, від талого снігу одяг уже встиг розмокнути. Вода стояла і в роззявлених ротах, наче в утоплеників. Деякі трупи вже трохи повідтавали, і коли їх переносили, тіла ще не згиналися, але руки вже звисали і гойдалися в такт ході, немовби посилаючи вітання з жахливою, майже цинічною байдужістю. У всіх, хто полежав на сонці, спершу розмерзались очі. Вони вже втратили природний блиск і стали драглистими, незвичними. Крига повільно танула й витікала з очей. Здавалося, трупи плачуть.

Несподівано на кілька днів повернулись міцні морози. Сніг уязвся крижаним панциром, перестав просідати. Та незабаром знову повіяв гнилий, розпарений вітер.

Спочатку на білому тлі з'явилася сіра пляма. За годину вона перетворилась на руку, піднесену до неба і скорчену судомою.

— Ще один, — мовив Зауер.

— Де? — запитав Іммерман.

— Там, біля церкви. Може, спробуємо відкопати?

— А навіщо? Вітер сам відкопає. За церквою ще чимало снігу. Може, в метр, а то й два. Це чортове село лежить у якійсь улоговині. Чи тобі знову кортить набрати в чоботи крижаної води?

— Та ні, дякую! — Зауер кинув погляд у бік кухні. — Не чув, що даватимуть жерти?

— Капусту. Капусту зі свининою, картоплю і воду. Свинини, як завжди, не вистачить.

— Капуста! Звичайно! Утретє на цьому тижні. — Зауер розстебнув штани і став до вітру. — Ще рік тому струмінь бив,

мов із шланга, — гірко зауважив він. — Як у справжнього військового. І почувався я добре. Харчі були першокласні! Шодня ми давали належну кількість кілометрів! Думав, уже скоро й додому. А тепер справляю малу нужду, як інші, — ні тобі настрою, ні задоволення.

Іммерман засунув руку під мундир і заходився солодко чухатись.

— А мені байдуже, мені все оце байдуже — тільки б знову стати цивільним.

— А мені, гадаєш, ні? Та тільки схоже на те, що ми довіку зостанемось солдатами.

— Атож. Будь героєм, доки не вріжеш дуба. Тепер лише есесівці мочаться по-справжньому. — Зауер застебнув штані. — Чом би й не так! Уся найбрудніша робота лягає на наші плечі, а почесті — їм. Ми по два-три тижні б'ємося за яке-небудь кляте містечко, а в останній день з'являються есесівці й переможно входять у нього першими. Поглянь лише, як з ними панькаються. Шинелі в них завжди найтовіші, чботи найкращі, а шмат м'яса найбільший!

Іммерман усміхнувся:

— Тепер уже й есесівці не беруть міст. Тепер і вони дають драла. Точнісінько як ми.

— Е ні, не так. Ми не розстрілюємо й не палимо все, що трапляється на шляху.

Іммерман перестав чухмаритись і насторожився.

— Що це сьогодні з тобою? — запитав здивовано. — Раптом якісь людські інтонації прорізались? Не дуже розгнайся, а то почує Штайнбреннер і не розминутись тобі зі штрафною ротою. А сніг перед церквою тим часом осідає нижче! Руку вже видно аж по лікоть.

Зауер поглянув у бік церкви.

— Якщо сніг танутиме так і далі, то завтра небіжчик висітиме на якому-небудь хресті. Непогане місце. Якраз там, де цвинтар.

— Хіба там цвинтар?

— Звичайно. Ти що, забув? Адже ми тут один раз уже побували. Під час останнього наступу наприкінці жовтня.

Зауер схопив свій казанок:

— А ось і похідна кухня! Мершій до неї, а то перепадуть нам самі помії.

Рука росла й росла. Здавалося, це вже не сніг тане, а вона сама повільно підіймається із землі, неначе німа загроза, закам'яніле волання про допомогу.

Командир роти Рае зупинився.

— Що воно там таке?

— Якийсь мужик, пане лейтенанте.

Рае придивився пильніше, розглядаючи вицвілий рукав.

— Це не росіянин, — сказав він.

Фельдфебель Мюкке поворушив у чоботях пальцями ніг. Він не міг терпіти ротного командира. Щоправда, він і зараз стояв перед ним струнко — дисципліна понад усікі там особисті почуття, але, щоб виявити своє презирство, непомітно ворушив пальцями ніг у чоботях. «Йолоп, — думав він. — Базікало!»

— Нехай його витягнуть, — звелів Рае.

— Слухаюсь!

— Негайно ж надішліть туди кількох людей. Видовище не з приємних!

«Ганчірка, — думав Мюкке. — Уже наклав у штани! Неприємне видовище! Може, ми ще не надивились на мерців?!»

— Це німецький солдат, — сказав Рае.

— Слухаюсь, пане лейтенанте! Ось уже чотири дні ми знаходимо тільки росіян.

— Нехай його витягнуть. Тоді довідаємось, хто він.

Рае попростував до своєї квартири. «Самовпевнена мавпа, — думав Мюкке. — Має піч, теплу хату ще й залізного хреста¹ на шиї. А в мене чортма навіть залізного хреста першого ступеня. А я ж заслужив його не менше, ніж цей — усі свої брязкальця».

¹ Залізний хрест — орден у німецькій армії. (Тут і далі прим. перекл.)

— Зауере! — гукнув він. — Іммермане! До мене! Не забудьте лопати. Хто там ще є? Гребере! Гіршмане! Бернінгу! Штайнбреннере, візьміть команду на себе! Бачите руку? Розкопайте і переконайтесь, чи то не німець. Коли німець — поховайте!Хоча б'юсь об заклад, що ніякий то не німець!

Підійшов Штайнбреннер.

— Об заклад? — перепитав він. У нього був високий хлоп'ячий голос, якому він марно намагався надати чоловічої солідності. — На скільки?

Мюкке на мить завагався.

— На три карбованці, — сказав нарешті. — На три окупційні карбованці.

— П'ять. Якщо менше п'яти, я не згоден.

— Гаразд. П'ять. Але платити обов'язково.

Штайнбреннер засміявся. Його зуби заблищають в промінні блідого сонця. Було йому дев'ятнадцять років, він мав біляве волосся і обличчя готичного ангела.

— Звичайно, платити! А як же інакше, Мюкке?

Мюкке не симпатизував Штайнбреннеру, але побоювався його і був з ним обережним. Усі знали, що той стовідсотковий нацист.

— Добре, добре. — Мюкке дістав із кишені портсигар вишневого дерева з випаленими на кришці квітами. — Сигарету?

— Можна!

— А фюрер не курить, Штайнбреннере, — недбало кинув Іммерман.

— Стули писок!

— Сам стули!

— Ти тут, видно, розжирів! — Штайнбреннер скоса поглянув на нього крізь довгі вії. — Мабуть, уже все позабував, га?

Іммерман розсміявся:

— У мене не така коротка пам'ять. І я знаю, на що ти натякаєш, Максе. Але й ти не забувай того, що сказав я: фюрер не курить. І тільки. Тут четверо свідків. А те, що фюрер не курить, відомо кожному.

— Годі патякати! — сказав Мюкке. — Треба копати. Наказ командира роти.

— Ну що ж, почнемо! — Штайнбреннер припалив сигарету, яку йому дав Мюкке.

— Відколи це в наряді курять? — запитав Іммерман.

— Ми не в наряді, — роздратовано заявив Мюкке. — Годі теревенити. Гіршмане, це й вас стосується! Ідіть відкопуйте росіянину.

— Це не росіянин, — сказав Гребер. Він сам підтягнув до вбитого кілька дощок і заходився звільняти від снігу руку та груди. Тепер стало добре видно мокрий мундир.

— Не росіянин? — Штайнбреннер спритно й упевнено, немов танцівник, пройшов по хистких дошках і присів на впочіпки біля Гребера. — А й справді! Форма німецька. — Він обернувся. — Мюкке, це не росіянин! Я виграв!

Важко ступаючи, Мюкке підійшов ближче. Пильно поглянув у яму, що повільно наповнювалась водою.

— Нічого не розумію, — промурмотів він. — Ось уже майже тиждень, як ми знаходимо лише росіян. Очевидно, цей з грудневих, тільки провалився глибше.

— А може, ще з жовтневих, — промовив Гребер. — Тоді тут проходив наш полк.

— Дурниці! З тих ніхто залишився не міг.

— Ще й як міг. У нас тут був нічний бій. Росіяни відступили, а нам одразу ж наказали рушати далі.

— Це правда, — підтвердив Зауер.

— Дурниці! Наша тилова служба напевно підібрала й поховала всіх убитих. Напевно!

— Не дуже це напевно. Наприкінці жовтня випав глибокий сніг. А ми просувалися тоді ще досить швидко.

— Я чую це від тебе вже вдруге. — Штайнбреннер поглянув на Гребера.

— Коли маєш охоту, можеш почути ще й втретє. Ми тоді перейшли в контрнаступ і просунулися більш як на сто кілометрів.

— А тепер ми що, відступаємо?

— Тепер ми знову повернулися сюди.

— Отже, відступаємо — так чи ні?

Іммерман застережливо штовхнув Гребера.

— А що, може, йдемо вперед? — запитав той.

— Ми скорочуємо свою лінію, — відповів Іммерман і насмішкувато поглянув Штайнбреннерові в очі. — Ось уже цілий рік. Стратегічна необхідність, без якої не виграти війни. Це відомо кожному.

— У нього на пальці перстень, — раптом промовив Гіршман. Він прогріб іще й вивільнив другу руку мертвого. Мюкке нахилився.

— Справді, — підтвердив він. — Навіть золотий. Обручка.

Усі подивилися на перстень.

— Будь із ним обережнішим, а то цей мерзотник ще зіпсує тобі відпустку. Доповість, що ти панікер. Він так і жде нагоди.

— Він просто задавака. Гляди, краще сам не вклепайся. Ти в нього більше на прикметі, ніж я.

— Чхати мені на нього. Я відпустки не матиму.

— На ньому нашивки нашого полку, — мовив Гіршман, розгортаючи руками сніг.

— Отже, тепер немає жодного сумніву, що це не росіянин? Чи не так? — Штайнбреннер ошкірився до Мюкке.

— Ні, не росіянин, — сердито відповів той.

— П'ять карбованців! Жаль, що не побилися об заклад на десять. Давай грошики!

— При мені немає.

— А де ж вони? Чи не в рейхсбанку? Ану давай!

Мюкке розлючено подивився на Штайнбреннера. Потім дістав із кишені на грудях гаманець і відрахував гроші.

— Сьогодні мені не щастить. Прокляття!

Штайнбреннер сховав гроші.

— По-моєму, це Райке, — сказав Греber.

— Що?

— Лейтенант Райке з нашої роти. Це його погони. А на правій руці бракує половини вказівного пальця.

— Дурниці. Райке поранило, і його евакуювали в тил. Нам потім сказали.

— І все-таки це Райке.

— Звільніть йому голову.

Гребер і Гіршман відгрібали далі.

— Обережно! — гукнув Мюкке. — Не зачепіть голови.

Нарешті з-під снігу з'явилося обличчя. Воно було мокре, в очицях ще лежав сніг, і це справляло дивне враження; здавалося, скульптор не долішив маску, залишивши її сліпою. Між посинілими губами блищав золотий зуб.

— Я його не впізнаю, — сказав Мюкке.

— А має бути він. Серед офіцерів, крім нього, втрат у нас не було.

— Витріть йому очі.

Якусь мить Гребер вагався. Потім обережно змів сніг рукавицею.

— Так, це він, — мовив тихо.

Мюкке захвилювався. Тепер він сам перейняв на себе командування. Коли йдеться про офіцера, вирішив він, командувати має старший чином.

— Підніміть його! Гіршман і Зауер візьмуть за ноги, Штайнбреннер і Бернінг — за руки. Гребере, обережніше з головою. Нумо, всі разом — раз, два!

Тіло трохи подалося.

— Ану, ще разок! Дружніше!

Труп знову трохи подався. Із снігової ями, коли туди проникло повітря, долинуло глухе зітхання.

— Пане фельдфебелю, нога відпадає! — гукнув Гіршман.

Це був лише чобіт. Він наполовину зсунувся. Від талої води ноги в чоботях погнили і м'ясо розповзлося.

— Опустіть на землю! — закричав Мюкке.

Та було вже пізно. Тіло випорснуло, і чобіт залишився у Гіршмана в руках.

— Там хоч нога є? — спитав Іммерман.

— Поставте чобіт збоку й розгрібайте далі, — grimнув Мюкке на Гіршмана. — Хто б міг подумати, що тіло вже розклалося зовсім! А ви, Іммермане, помовчте. Майте повагу до смерті!

Іммерман здивовано поглянув на Мюкке, але нічого не сказав. Через кілька хвилин усе тіло відгребли від снігу. У мокому мундирі знайшли гаманець із документами. Літери порозливались, але дещо можна було розібрати. Гребер не помилився: це був лейтенант Райке, той самий, що восени командував взводом у їхній роті.

— Треба негайно доповісти, — сказав Мюкке. — Залишайтесь тут! Я одразу ж повернусь!

Він подався до хати, де жив командир роти. Це була єдина більш-менш придатна для житла будівля. До революції вона, очевидно, належала попові. Рае сидів у світлиці. Мюкке з ненавистю подивився на широку російську піч, у якій палахкотів вогонь. На припічку спала лейтенантова вівчарка. Мюкке доповів, і Рае вийшов із ним на вулицю.

Зупинившись біля мертвого тіла, Рае хвилину мовчки дивився на нього.

— Закрийте йому очі, — мовив нарешті.

— Неможливо, пане лейтенанте, — відповів Гребер. — Повіки надто розм'якли, можуть одірватися.

Рае перевів погляд на розбиту церкву.

— Перенесіть його поки що туди. Домовина знайдеться?

— Домовини довелося покинути, — доповів Мюкке. — У нас було кілька про всякий випадок. Тепер вони дісталися росіянам. Гадаю, вони їм знадобляться.

Штайнбреннер зареготав. Рае не сміявся.

— А можна зробити домовину?

— Швидко її не зробиш, пане лейтенанте, — відповів Гребер. — А тіло вже зовсім розклалося. Та й навряд, щоб у селі знайшовся підходящий матеріал.

Рае кивнув.